

מגמות דמוגרפיות בישראל

דוד נוימן

טיסטי רצוף אחר השינויים באוכלוסיה הלא-יהודית של ישראל עקב לידות, פטירות והגירות. תוצאת מעקב זה נתאמתה היטב במפקד האוכלוסין והדירור של 1961. שקבע כי מספר הלא יהודים בישראל מגיע ל-247,100.

המספר של 156,000 למועד „רישום התר-שבים“ (נובמבר 1948) הוא בבחינת חיוץ לאחור מהמספר של 160,000, שנקבע שנה לאחר מכן; דבר זה נעשה כדי להשלים את התמונה של האוכלוסיה בשטח המדינה (לרבות „המשולש“) למועד ההוא. לכן מובא נתון זה, של 156,000 לא-יהודים, בשנתון הסטטיסטי בסוגריים.

נתוני הלמ"ס. אדגים להלן אחדים מנתוני הלמ"ס המותקפים על-ידו בטעות ואחדים מן הנתונים המוטעים שהוא מביא בעצמו.

מספר הלא-יהודים בישראל בראשית שנות המדינה

מספר הלא-יהודים בישראל בסוף 1949 היה 160,000. בניגוד לטענותיו של פרופ' זוהר כלולים במספר זה גם הערבים שחזרו בזמן הראשון לאחר סיום פעולות האיבה וכן כל תושבי „המשולש“, שסופח למדינה בתוקף הסכם שביתת-הנשק עם ירדן מ-1949. החל מהמספר של 160,000 יש מעקב סט-

ב„מערכות“ 217—218 פורסם מאמר של פרופ' עזרה זוהר, הדין במגמות הדמוגרפיות בישראל, ואשר מסקנותיו מתבססות על נתונים מוטעים ועשויים להטעות.

טעויות בנתונים המובאים

אף כי פרופ' זוהר מצטט את נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן הלמ"ס) ומתבסס עליהם, הרי בגלל סדרת טעויות הגיע לידי כך שתקף את אמיתותם של

מחציתן כלל לא היו ערביות. אין זה נתון שמותר לבסס עליו מסקנות בדבר השפעת העליה ברמת השכלתן של ערביות ישראל על פריון.

תחזיות דמוגרפיות

תחזית דמוגרפית - מהי?

תחזית מדעית אינה נבואה. תחזית מראה מה יקרה אם התגשם מערכת של הנחות מוגדרות לגבי גורמים שונים. להכנה מעשית של תחזית אין די בכך שיונח כי גורם כלשהו יפעל; יש לכמה את השפעתו ולשער את הזמן הסביר לפעולתו. תחזיות יכולות אמנם להשתמש בהנחות קיצוניות כדי להדגים מה יקרה במצב קיצוני, אך בדרך כלל התחזית דבקה למציאות. לכן מעודכנות תחזיות מדי פעם בשיים לב ל- התפתחויות המתרחשות בפועל. אם משתנים התנאים בצורה חריפה — מסיבות כגון מלחמה, משבר כלכלי או גל עליה פתאומי — מן הדין לעדכן את התחזית הקודמת.

גישות הלמים לעריכת תחזיות דמוגרפיות בישראל - כארץ קולטת עליה

בישראל קשה במיוחד עריכת תחזית דמוגרפית. זאת עקב אי-הוודאות בתחום העליה — היקפה והרכבה. לכן עורכת הלמים את התחזיות הדמוגרפיות בשני חלקים שרק מצירופם עשויה להתקבל התחזית המלאה:

- תחזית של ההתפתחות הצפויה באוכי לוסיה הקיימת כבר במדינה במועד הבסיס („ללא תוספת עולים“).
  - תחזית ההתפתחות הצפויה במודלים של 10,000 עולים מאסיה-אפריקה ושל 10,000 עולים מאירופה-אמריקה.
- חלקה הראשון של התחזית נעשה, איפוא, לא בכונה להניח כי לא תהיה כלל עליה לישראל (כטענתו של פרופ' זוהר), אלא כדי ליצור את אחד משני המרכיבים הדרושים לחישוב התחזית הכוללת.
- התחזית הכוללת מתקבלת על-ידי הוספת מנות שונות של עולים, לפי מוצא, וצירופן לתחזית ההתפתחות של האוכלוסיה, שהייתה קיימת במועד הבסיס.
- יתרונה של השיטה המתוארת בגמישותה הרבה, כל המעוניין יכול להניח הנחות שונות וחלופיות בדבר היקף העליה והרבה כבה לפי המוצא; התחזית תתקבל על-ידי

שנה	מאזן ההגירה	הריבוי הטבעי	כל השינוי
יהודה ושומרון 1967 (אוק'דצמ')	— 13,400	3,000	— 10,400
1968	— 15,500	14,100	— 1,400
1969	+ 1,200	14,400	+ 15,600
1970	— 4,900	15,600	+ 10,700
1971	— 300	17,000	+ 16,700
רצועת עזה וצפון סיני 1967 (אוק'דצמ')	— 13,100	3,300	— 9,800
1968	— 31,300	9,200	— 22,100
1969	— 2,900	10,600	+ 7,700
1970	— 3,300	10,200	+ 6,900
1971	— 2,100	11,600	+ 9,500

לוח מס' 1

שיעורי הריבוי הטבעי בשטחים המוחזקים

פרופ' זוהר מתייחס לשיעורי הריבוי הטבעי בשטחים המוחזקים כפי שנקבעו על-ידי הלמים לשנת 1964 (זוהר, כנראה, טעות דפוס והכוונה צריכה להיות ל-1969). השיעורים המובאים על-ידו אינם נכונים ובפרט ההבדלים בין יהודה ושומרון, רון, רצועת עזה ומזרח ירושלים. אלה הפוכים אצל פרופ' זוהר מאשר במציאות. השיעורים ל-1969 היו: יהודה ושומרון — 24 לאלף תושבים, עזה וצפון סיני — 29 לאלף, מזרח ירושלים — 30 לאלף, ואין יסוד לכל המסקנות שפרופ' זוהר מבסס על הנתונים המוטעים.

הבדלים בפריון של הערביות בישראל לפי השכלה

פרופ' זוהר טוען (בטבלה מס' 4 שבמאמרו) ש,מספר הילדים של האשה הערבית בישראל בתקופת פריונה הוא 3 בלבד, כאשר האשה רכשה השכלה של 9 שנות לימוד ויותר. הנתונים האחרים בטבלה זו, המבוססים על האנציקלופדיה העברית, לקוחים ממפקד האוכלוסין אותו ערכה הלמים ב-1961. אולם, לא זו בלבד שהנתון הרלבנטי במפקד היה — 4 ילדים, אלא חשוב לזכור שנתון זה חל על קבוצה זעירה של נשים לא-יהודיות — בנות 45—49 שנים בעת המפקד, שהשכלתן 9 שנות לימוד ויותר, שרובן נוצריות וכ-

מכאן המסקנה, שאכן האוכלוסיה הלא-יהודית הכפילה עצמה במשך 19 השנים הראשונות לקיום המדינה (מ-156,000 ב-1948 ל-322,000 ב-1967): גידול של 100% ולא של 60% בלבד, כטענת פרופ' זוהר. דבר זה מוסבר לחלוטין על-ידי הרמה הגבוהה של הריבוי הטבעי באוכלוסיה הלא-יהודית בישראל. שיעור הריבוי הטבעי שלהם הוא עתה כ-4% לשנה. שיעור זה עלה באופן זמני אף ל-4½% במחצית הראשונה של שנות ה-60.

הגירת הערבים מהשטחים המוחזקים לחו"ל

בהתבססו, כביכול, על נתוני הלמים מעורר פרופ' זוהר את הרושם המוטעה כאילו נמשך מאזן הגירה שלילי בהיקף גדול באוכלוסיית השטחים המוחזקים. אמנם, לאחר מלחמת ששת-הימים היתה יציאה מהגדה המערבית ולאחר מכן היתה יציאה ניכרת גם מרצועת עזה; תהליך זה החל במחצית השנייה של 1967 ונמשך ב-1968. אך החל מ-1969 הצטמצם מאוד מאזן הגירה שלילי זה והוא כיום זעום למדי. מלוח כ"ה/1 שפורסם בשנתון הסטטיסטי האחרון ניתן להסיק, בחישוב פשוט, על השינויים באוכלוסיית השטחים המוחזקים (ראה לוח מס' 1).

לא התייחסתי לנתונים של פרופ' זוהר לגבי התקופה הירדנית, כי אין הם נוגעים לדיוננו.

על יורדים) ומהריבוי הטבעי (העודף של לידות על פטירות).

עליה • אין חולק על כך כי העליה היתה הכוח הבונה את האוכלוסיה היהודית במדינה. מאז תחילת המנדט עלו ארצה למעלה מ-1,800,000 עולים. מנתוני הלמ"ס נראה, כי גורם העליה מהווה 72 אחוז מגידול האוכלוסיה היהודית בתקופת המנדט ו-60 אחוז — מאז 1948. כן ברור שהעולים שבאו תרמו תרומה נכבדה לריבוי הטבעי של האוכלוסיה היושבת בישראל. עם זאת אין ללמוד בפשטות מתולדות העליה ב-50 השנים האחרונות על העומד להתרחש בשטח זה בעתיד, כפי שעושה פרופ' זוהר. מן הדין לשים לב לתמורות החשובות בפרוטנציאל של מקורות העליה. בתקופת המנדט היו רוב העולים לארץ — יהודי אירופה. לאחר השואה ומאז קום המדינה באו העולים בעיקר מארצות ערב וממזרח אירופה. ואולם כבר ב-1951 נתרוקנו, למעשה, ארצות ערב שבאסיה מאוכלוסיותיהן היהודיות ובאמצע שנות ה-60 היה המצב דומה גם בארצות ה"מגרב" ובארצות מזרח אירופה (פרט לברית ה"מ). על כן הורגש שפל בעליה באמצע שנות ה-60 והחלו חיפושי הדרך להביא עולים מ"ארצות הרווחה". כמו כן החלו לאתרוגה להגיע יהודים מברית המועצות.

שעדיין אינם גדולים. ב-1969 נוצר סוג חדש של "עולים בכוח", הנהנים באופן זמני מטובות הנאה שונות. ואולם, אנשים אלה טרם החליטו להשתקע בישראל. ה"עולים בכוח" נכללים בסדרות הסטטיסטיות של העליה לישראל, אך אין כוללים אותם באוכלוסיה הקבועה של המדינה אלא כאשר הם הופכים לעולים קבועים. מהלך העליה בעשור האחרון היה כדלקמן: 1961—1964 — "גל עליה" שהביא לארץ 228,000 עולים ותיירים משתקעים (בממוצע 57,000 לשנה). ב-1965 ירד המספר ל-30,700 עולים; ב-1966 ירד המספר ל-15,700 עולים; ב-1967 — 14,300 עולים. לאחר מלחמת ששת הימים: 1968 — 20,500; 1969 — 24,600 עולים ו-13,200 "עולים בכוח"; 1970 — 21,500 עולים ו-15,400 "עולים בכוח"; 1971 — 26,100 עולים ו-15,800 "עולים בכוח". סך-הכל מאז 1966 — 122,700 עולים בפועל (בממוצע 20,500 לשנה).

בחדשים האחרונים התגברה העליה; אולם עדיין אין לקבוע את יציבותה של התגברות-עליה זו.

נכון ל-1970			
יהודים (באלפים)	לא יהודים (לא כולל מזרח ירושלים) (באלפים)	סך-הכל (באלפים)	
2,534.1	367.6	2,901.7	הדגמה עם ממוצע שנתי של 15,000 עולים בפועל
2,584.0	367.6	2,951.6	הדגמה עם ממוצע שנתי של 25,000 עולים בפועל
2,561.4	366.6	2,928.0	המצב כפי שהתגשם (ממוצע שנתי של 19,300 עולים ותיירים משתקעים בפועל — לא כולל "עולים בכוח")

לוח מס' 2

לוח מס' 2). הוא הדין לגבי התחזיות הקודמות שנערכו על-ידי הלמ"ס.

דרכי החישוב של מגירות הדיוק של התחזיות

בגלל רב-גוניותה של אוכלוסייתנו, אין הלמ"ס עורכת תחזיות לאוכלוסיה כולה אלא בנפרד למספר תת-אוכלוסיות. דהיינו, הלמ"ס מתחשבת במגמות השונות הקיימות לגבי כל קבוצה: פרוין, עליה, הגירה וכיוצא באלה, ומגיעה לסיכומיה הסופיים תוך סיכום המרכיבים השונים. תת-אוכלוסיות המובאות בחישוב הלשכה הן: 1. יהודים, ילידי ישראל — בנים של ילידי ישראל; 2. יהודים, ילידי ישראל — בנים של ילידי אסיה ואפריקה; 3. יהודים, ילידי ישראל — בנים של ילידי אירופה ואמריקה; 4. יהודים, ילידי אסיה ואפריקה; 5. יהודים, ילידי אירופה-אמריקה; 6. מוסלמים; 7. נוצרים; 8. דרוזים. התחזיות לכלל היהודים, לכלל הלא-יהודים ולאוכלוסיה כולה מתקבלות מצי-רוף התחזיות של 8 תת-אוכלוסיות אלה. הלמ"ס משתמשת בחישוב תחזיות בשיעורים סגוליים של פרוין, של תמותה ושל הגירה מזהארץ, לפי מין וקבוצות גיל של 5 שנים. הריבוי הטבעי המשתקף בתחזית, מתקבל כתוצאה של כל המרכיבים האלה ולא של הנחה קבועה מראש.

מגמות ההתפתחות של אוכלוסייתנו

ההתפתחות עד כה

היהודים • הגידול באוכלוסיה היהודית מאז קום המדינה ועד כה נובע ממאזן ההגירה החיובי (העודף הגדול של עולים

צירוף המכפלות המתאימות של המודלים הללו לתחזית האוכלוסיה שהיתה קיימת במועד הבסיס.

כדי להקל על הקוראים פירסמה הלמ"ס גם "הדגמות" אשר כשמן — מדיניות הן מה תהיה אוכלוסיית ישראל בהנחות נבחרות לגבי העליה. בבחירת ההנחות האלה הצמידה עצמה הלמ"ס לתנאים המשתנים בעליה מחו"ל: התחזית לטווח קצר מ-1962 עד 1969 (פרסום מיוחד מס' 179 בסדרת פרסומיה המיוחדים של הלמ"ס) נערכה בעיצומו של גל עליה; על כן היו ההדגמות בה של עליה ברמה ניכרת. לעומת זאת, התחזית לטווח בינוני — של 20 שנה, מ-1965 עד 1985 (פרסום מיוחד מס' 242) — נעשתה בעת שפל בעליה; באותה עת היה ברור, כפי שיוסבר להלן, שחל מפנה יסודי במתכונת העליה בגלל ההתדללות במקורות העליה הקודמים. משום כך פורסמו בה הדגמות של 15,000 ו-25,000 עולים לשנה. אך, כאמור, כל אלה היו רק הדגמות ולמעשה עשתה הלמ"ס גם חישובים שהניחו מנות גבוהות יותר של עולים (40,000 ו-60,000).

בעצם ימים אלה מכינה הלמ"ס תחזיות מעודכנות הנעשות באמצעות המחשב ה"אלקטרוני". דבר זה מאפשר מגוון רחב של הדגמות בנוגע להשפעת רמות שונות של עליה בעתיד על גודלה של אוכלוסיית ישראל ועל הרכבה.

התאמתותן של תחזיות הלמ"ס

לגבי תחזית הלמ"ס עד 1985 — המתקפת ע"י פרופ' זוהר (להלן "תחזית הלשכה") — ייאמר: התחזית נערכה לפני מלחמת ששת הימים (כאמור בפירוט בהקדמה לפרסום) ולכן איננה כוללת נתונים על מזרח ירושלים. בהתחשב בכך התגשמה תחזית זו עד סוף 1970 במידה רבה (ראה

הריבוי הטבעי • פרופ' זוהר טועה עוד בטיעוניו בכך שהוא מתייחס לאוכלוסיה היהודית כליחידה דמוגרפית אחת ומתעלם מן ההבדלים הבולטים בפריור הקיימים בין ילידי אסיה-אפריקה לבין ילידי אירופה-אמריקה בהתאם לרקעם השונה בארצות מוצאם.

בחקר הפריור באוכלוסיה היהודית בולטת העובדה, שקיימת ירידה מתמדת בפריור של ילידי אסיה-אפריקה. מכאן, שיש להניח כי תהליך זה יימשך ויביא להקטנה של הפריור באוכלוסיה היהודית כולה. אנו עדים אמנם לגיאיות בילודה, אך אותה יש ליחס בעיקר לשינוי בהרכב הגילים של האוכלוסיה היהודית ויש להניח כי היא גיאיות חולפת. אותם שנתוני הלידה, "החזקים" — שגולדו בעת גיאיות קודמת בילודה, סביב 1950 — מגיעים כעת לגיל המתאים להקמת דור צעיר. אולם כאשר יתבגרו השנתונים המצומצמים, באופן יחסי, של ילידי השנים סביב 1960, צפוי מפנה בהרכב הגילים, הפעם בלתי-נוח לילודה.

אורך החיים של היהודים בישראל הוא בין הגבוהים בעולם אך עקב נטיה להזדקנות האוכלוסיה גדל לאחרונה אט-אט שיעור התמותה.

הלא-יהודים • אשר לאוכלוסיה הלא-יהודית בארץ-ישראל המערבית, יש לזכור כי היא צומצמה במידה רבה על-ידי יציאת הפליטים עקב מלחמת הקוממיות. בדיון על מה שקרה מאז צריך להבחין בין ההתפתחויות השונות בשלושה אזורים גיאוגרפיים: ישראל, הגדה המערבית ורצועת עזה.

פריור הערבים היה והינו גבוה ביותר בכל שלושת האזורים. אם כי למיעוט הנוצרי, בפרט בישראל, פריור מצומצם יחסית, עדיין הפריור הממוצע של כל הערבים, ואף של כל הלא-יהודים, גבוה מאוד.

שיעור התמותה של ערביי ישראל ירד לרמה של האוכלוסיה היהודית, בעוד ש-בשני האזורים האחרים נשאר שיעור התמותה גבוה יותר.

השוני הבולט ביותר בין האזורים היה בשיעור ההגירה לחו"ל. מישראל עצמה לא היתה, למעשה, יציאה של לא-יהודים מאז 1949 ומאז ההגירה שלהם לכל השנים שבין 1950 עד 1970 (כולל ההגירה ממזרח ירושלים מאז אוקטובר 1967) היה מינוס מאה (100-) נפשות בלבד.

מרצועת עזה היתה יציאה כלשהי בתקופת השלטון המצרי ויציאה ניכרת בסוף 1967 וב-1968, אבל מאז הצטמצמה הגירה זו מאוד. לעומת זאת, מהגדה המערבית היתה הגירה רבה בתקופת השלטון הירדני — מטעמים כלכליים בעיקר — לגדה המזרחית ואל מחוץ לממלכת ירדן. נוסף לכך הפסידה הגדה המערבית אוכלוסיה ערבית במלחמת ששת-הימים ואחריה. כתוצאה מהבדלים אלה בגורמי ההתפתחות הדמוגרפית גדלה האוכלוסיה הלא-יהודית מאוד בישראל, גדלה פחות ברצועת עזה ואילו בגדה המערבית האוכלוסיה גדלה אך מעט בתקופה הירדנית (0.9% לשנה בין המפ"קדים הירדנים של 1952-1961) ופחתה בשנים 1967-1968.

מגמות ההתפתחות הדמוגרפית בעתיד, המשפיעות על התחזית

היהודים • ב"תחזית הלשכה" הובאה ב-חשבון יציבות בשיעורי-הפריור הסגוליים של ילדות ישראל ושל ילדות אירופה והמשך הירידה בפריור של ילדות אסיה ואפריקה. ההתחשבות בשינויים במבנה הגילים של האוכלוסיה היהודית הביאה לכך שהתחזית הראתה גידול בשיעור הילודה של היהודים סביב 1970 — מגמה שהתאמתה, כאמור, במציאות. ברם בעתיד יתבטאו תופעות אחרות של הזדקנות ב-קרב האוכלוסיה היהודית. יחד עם צמצום הפריור של ילדות אסיה ואפריקה תביא הזדקנות זו להקטנת שיעור הילודה. כן תגרום ההזדקנות לגידול בשיעור התמותה של היהודים (ללא שינוי באורך החיים הממוצע שלהם), כך שצפוי צמצום בשיעור הריבוי הטבעי של היהודים בישראל.

מספר העולים היהודים בעתיד יהיה תלוי בפיתוח מקורות עליה בתפוצות. בניגוד לסברתו של פרופ' זוהר, וכפי שכבר ציינתי לעיל, אין ללמוד מנסיון העבר על היקף העליה בשנים הבאות.

הלא יהודים • האוכלוסיה הלא-יהודית מאופיינת, כאמור, בריבוי טבעי גבוה מאוד. נכון שאין לחשוב שמצב עניינים זה יימשך לצמיתות, אך לעת-עתה הוא קיים. ב"תחזית הלשכה" הובאו בחשבון ירידה ניכרת בפריור של המוסלמיות וה-דרוזיות וירידה נוספת בפריור הנוצריות. אך השפעותיה של ירידה זו קוזזו במידה רבה על-ידי שינויים בהרכב הגילים של לא-יהודים במשך תקופת התחזית (עד

1985), שינויים שיביאו להגברת אחוז ה-נשים בגילי הפוריות הגבוהה ביותר. בתו-פעות אלה, שצוינו בפירוט בפרסום התחזית, טמון ההסבר לכך שהריבוי הטבעי של כל הלא-יהודים בישראל יצטמצם רק ב-מעט בתקופת התחזית; פרופ' זוהר חולק על התפתחות זו מתוך התעלמות מהגור-מים הפועלים בנדון.

לעומת זאת, בשטחים המוחזקים יש לצפות אפילו להגברת הריבוי הטבעי בשל הסיבות הבאות: 1. צפויה ירידה בתמותה בהשפעת שירותי הבריאות של ישראל; 2. אי איזון המינים — שנגרם על-ידי יציאת גברים במספר רב יותר מאשר נשים, ואשר מקטין עתה את הילודה — יחלוף במרוצת הזמן.

הגירת הלא-יהודים מארץ-ישראל נגרמה על-ידי שתי מלחמות ומחמת מצב כלכלי קשה, בפרט בגדה המערבית. אין להסיק מכך על העתיד, כפי שמנסה לעשות פרופ' זוהר. מנסיון העבר מתברר שמצב כלכלי נוח מביא במרוצת הזמן לצמצום ההגירה של לא-יהודים משטח שבשליטת ישראל ואף להפסקתה. כך קרה בישראל גופא — מישראל אין, כאמור לעיל, כמעט יציאה של לא-יהודים זה למעלה מ-20 שנה; לנגד עינינו מתחולל תהליך דומה בשטחים המוחזקים.

היחס המספרי בין יהודים ללא-יהודים • אחוז הלא-יהודים בגבולות הפסקת-האש הוא עתה כ-36.5. הפער בין הריבוי הטבעי של היהודים והלא-יהודים גדול כיום מאוד ויוסיף להיות ניכר עוד תקופה ממושכת. על כן הראו חישובים שנערכו בלמ"ס לתקופה עד 1985 כלהלן:

1. בהעדר הגירת לא-יהודים לחו"ל לא תספיק אפילו עליה ממוצעת של 60,000 יהודים בשנה כדי למנוע גידול הדרגתי באחוז הלא-יהודים בגבולות הפסקת-האש.

2. גם אם תהיה הגירה של 20,000 לא-יהודים מדי שנה — מה שאינו קיים כיום — יהיה צורך ב-40,000 עולים יהודים, בממוצע, מדי שנה כדי לשמור על היחס המספרי בין יהודים ללא-יהודים.

*

דברי אלה באו כדי להעמיד על אשורם טעויות אצל הקורא את מאמרו של סא"ל פרופ' זוהר בנושא זה.